

Archeologický výskum predrománskej rotundy a kamera zaniknutej osady Sv. Vavrinca v Bratislave

JOZEF HOŠŠO - BRANISLAV LESÁK

Pri zemných prácach na Nám. SNP v Bratislave, v r. 1993 narazili robotníci na múry stredovekej stavby, ktorá bola identifikovaná ako cintorínová kaplnka sv. Jakuba. Archeologicky nález sa nachádza na nezastavanej ploche predpolia Starej tržnice, pred priekopou opevnenia stredovekého mesta (obr. 1, 2). Archeologickým výskumom, ktorého garantom je Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave, v r. 1994 a 1995 boli odokryté nad sebou štyri sakrálné stavby.

Podľa archívnych správ sa prvý raz na tomto mieste spomína cintorínová kaplnka sv. Jakuba v r. 1436 a o rok neskôr aj cintorín. Na sever od kaplnky stál farský kostol zasvätený sv. Vavřincovi, podľa ktorého pomenovali osadu. Prvá písomná správa o kostole je z r. 1311 a neskôr nachádzame správy o ňom o. i. aj v súvislosti s prestavbou a bohatou interiérovou výbavou (Ortvay 1903, 497). Pri kostole stála tiež škola a ďalej v smere cesty do Nitry a na Žitný Ostrov sa v r. 1309 spomína špitál, spravovaný rádom križovrúkov sv. Antona (Stieberová 1993). Na základe rozkazu cisárskych komisárov, grófov Lamberka a Salma, vzhľadom na hroziace turecké nebezpečenstvo, mestská rada dala na jar r. 1529 kaplnku a kostol zbúrať. Zachovala sa iba príľahlá farská budova a cintorín, ktorý plnil svoju funkciu do r. 1747 (Ortvay 1903, 498). Uhorský polyhistor slovenského pôvodu, Matel Bel, krátko pred zrušením cintorína, zaznamenal vo svojom diele jeho existenciu v tesnej blízkosti hradobnej priekopy, spolu s cintorínovou kaplnkou (Bel 1984, 89).

Prvá správa o náleze múrov sakrálnych stavieb osady Sv. Vavrinca, na mieste bývalého trhoviska, je z rokov 1907 až 1910 (Pressburger Zeitung). O štvrtstoročie neskôr, vr. 1935, pri stavbe podzemných skladov pre Mestskú tržnicu, vykopali robotníci múry skoro celého trojlodia kostola sv. Vavrinca. Nález pred jeho asanáciou zdokumentoval štátny referent na ochranu pamiatok V. Mencl, ktorý rozpoznal dve stavebné fázy a datoval ich na začiatok 14. a do tretej štvrtiny 15. stor. (Mencl 1935). Z archeologického nálezu sa zachoval náhrobný kameň s vytesaným maltézskeým (?) krížom postaveným na polguli, datovaný do 14. stor., ktorý je t. č. zamurovaný v kostole Klarisiek (Kostka 1976, obr. 49) a drobné nálezy novovekej hrobovej výbavy, uložené v zbierkach Mestského múzea. V zbierkach Mestského múzea je uložený tiež jeden z troch zvonov z veže kostola sv. Vavrinca, ktorý odliadol bratislavský majster Vít Mauser, doložený v rokoch 1438 až 1451 (Fiala 1992).

Archeologickým výskumom v r. 1994 a 1995 boli identifikované na mieste kaplnky odokryté štyri stavby, a to prerománska rotunda, románsky kamer a dve stavebné etapy gotického kamera (obr. 3).

Povrch terénu, na ktorom postavili prvú sakrálnu stavbu -rotundu, bol 3,5 až 4 m pod terajším povrchom. Z rotundy sa zachovala severovýchodná spodná časť základového a tiež nadzákladového múru kruhovej lode s vonkajším priemerom cca 8,3 m šírkou múru približne 1 m. Základový múr bol plytký, so spárou na východnej strane v hĺbke 4,3 m a s miernym klesaním západným smerom. Západnú stranu lode odstránili pri hĺbení jamy románskeho ossária. Ako materiál použili pri stavbe lomové kamene, v nadzemnej časti čiastočne prítiesané do kvádkov, kladených do riadkov na hrubozrnnú maltu hnedožltej farby, charakteristickej pre poživá z románskeho a ranogotického obdobia na území Bratislavy.

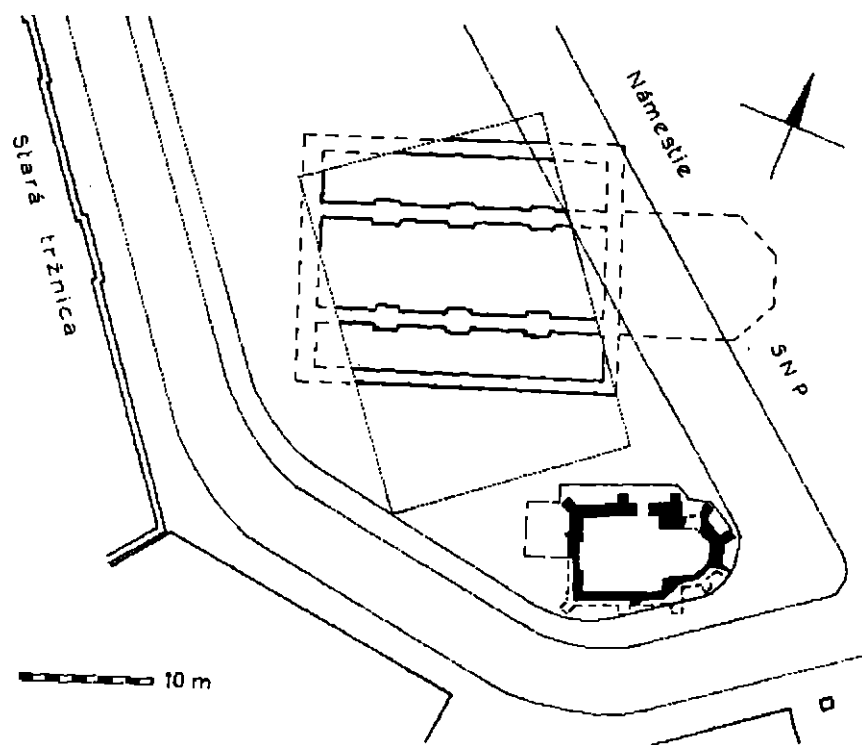
Rotunda na Nám. SNP v Bratislave nieje ojedinelý príklad centrálnej stavby tohto typu v tomto priestore. Bratislava leží približne uprostred územného rozšírenia románskych

a predrománských sakrálnych centrálnych stavieb. Na území Bratislavy, okrem rotundy pod cintorínovou kaplnkou sv. Jakuba, stála rotunda aj na úpätí hradného vrchu, vedľa mladšieho dodnes stojaceho kostola sv. Mikuláša. Táto rotunda, s vonkajším priemerom 7,5 m, mala iba valcovú loď bez apsidy. Na základe nálezov hrobov s esovitými záušnicami, datuje A. Vallašek (1991, 140) jej postavenie na rozhranie 11. a 12., resp. na začiatok 12. stor. Okrem tejto rotundy, bola na administratívnom území súčasnej Bratislavy už v dávnejšej minulosti objavená rotunda na Devínskom hrade.

Z územia Slovenska je doložených približne 35 sakrálnych stavieb centrálneho pôdorysu, stojacich samostatne alebo v spojení s dodatočne pristavanou obdĺžnikovou loďou (Ho.ššo 1989a, Slivka-Javorský 1984, 211, Hudecová 1995). Ich tvar nie je jednotný a datovanie siaha od veľkomoravského obdobia po polovicu 13. stor., v nejednom prípade s doteraz neustáleným názorom na ich vek (Fúryová 1982, 98). Rozšírenie rotundy, ako stavebného typu, môžeme sledovať po Zemplín a Zakarpatskú Ukrajinu (Polia 1984, 181). V bezprostrednom susedstve na juh od Slovenska sú rotundy rozšírené po celom území

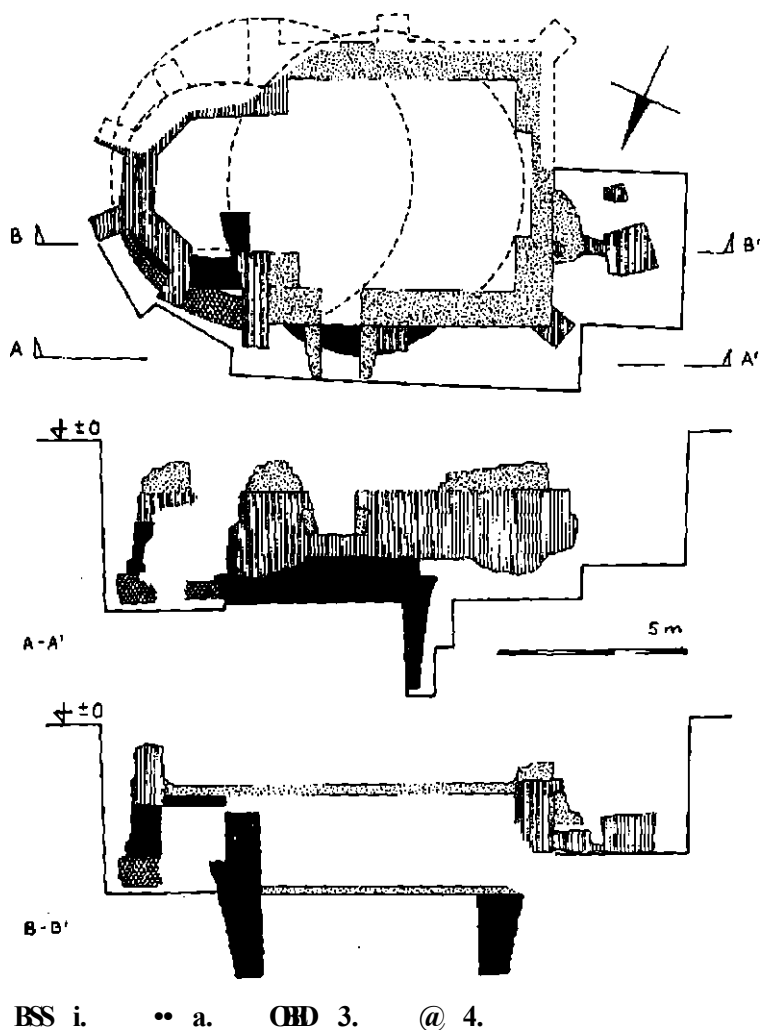
Obr. 1. Archeologický výskum kaplnky sv. Jakuba.

Obr. 2. Plán polohy kaplnky sv. Jakubi a kostola sv. Vavřinci, na Nám. SNP v Bratislave.

Maďarska (Gervers-Molnár, 1972). Stavanie rotund v predrománskom a románskom období bolo bežnou záležitosťou tiež na západ a sever od Slovenska. V tomto smere rozšírenia prevládajú medzi tvarmi rotundy s kruhovou loďou a polkruhovou apsidou (Merhautová 1974, Merhautová-Livorová 1970, Merhautová-Treštlík 1983, Untermann 1989, Zák 1974). Predpokladáme, že aj rotunda na Nám. SNP v Bratislave, vzhľadom na kultúrnu orientáciu tohoto priestoru a podľa zistenia geofyzikálnej sondáže, mala na východnej strane pristavanú apsidu.

Po zbúraní rotundy postavili na jej mieste románsky kameň s kruhovou loďou a polkruhovou apsidou. Kameň bol z vonkajšej strany dlhý 11,4 m, loď mala vonkajší priemer 8,3 m s múrom hrubým 1 až 1,2 m, apsida bola široká 6,4 m s múrom hrubým 0,96 m (obr. 3). Kameň v pomere k rotunde, posunuli západným smerom tak, že východný okraj apsidy bol na úrovni východného oblúka lode rotundy a loď kamera západnou polovicou ležala za loďou rotundy. Vďaka tomuto posunu západným smerom sa zachovali na východnej strane spodné riadky muriva lode rotundy, ale v západnej polovici murivo zničilo suterénom - ossárium - kameru. Jama ossária sa z vonkajšej strany múru smerom ku dnu zužovala v polomere 0,7 m a aj sokel základov bol široký 0,7 m. Podľa nivelety základového sokla môžeme približne rekonštruovať pôvodný terén, ktorého povrch mierne klesal západným smerom v hĺbke 3,25 až 3,7 m, teda bez výraznejšej zmeny k terénu pri rotunde. Základová špára ossária bola v hĺbke 6,6 m. Ako stavebný materiál použili pri stavbe kamera lomové kamene, ojedinelé aj riečne okruhliaky a ako pojivo hrubozrnnú maltu hnedožltej farby, štruktúrou a farbou zhodnú s maltou rotundy. Kamene v základovom múre boli zaliate do malty bez uloženia a v nadzákladovom murive boli kladené do nepravidelných riadkov.

Obr. 3. Pôdorys a profily 1. až 4. stavebnej etapy kaplnky sv. Jakuba.

Apsida, ktorá je pri dotyku s múrom lode previazaná, mala základ odsadený od nadzemného múru soklom širokým 0,1 m, na východnej strane v hĺbke 3,27 m a základová špára ležala tesne pod niveletou základového sokla lode. Interiér apsidy bol vyplnený jednovrstvovou sivohnedou pieskovou zemou s malým množstvom rozptýlených uhlíkov a niekoľkými črepami z tela a okraja hmcov, ktoré podľa morfológických a technologických znakov datujeme do 12. stor. V hĺbke 1,9 až 2,1 m ležala vo vnútri apsidy 0,2 m hrubá vrstva malty, zhodnej s maltou použitou ako pojivo v murive, v ktorej boli dobre od seba odlišiteľné dve 0,1 m hrubé vrstvy s hladným rovným povrchom. Na povrchu spodnej vrstvy ležala minca - vienedský pfeňig, Vienedské Nové Mesto, z r. 1230 až 1250, ktorý datuje položenie vrchnej vrstvy dlážky a aj stavbu kamera na začiatok 13. stor. Podľa povrchu dlážky v apside bola niveleta dlážky v interiéri prvého poschodia kamera 1,5 m nad okolitým terénom a vchádzalo sa do neho po schodoch spôsobom bežným pre románske kamery. Suterénny priestor ossária bol, od dna po korunu klenby (zastropenie) vysoký minimálne 4 m.

V bratislavskom priestore nieje objavený kamer ojedinelý. Kamer, ktorý začali stavať približne súčasne s kamerom na Nám. SNP, je kruhová stavba na Bratislavskom hrade s vnútorným priemerom 3,5 m a hrúbkou múrov 0,8 až 0,9 m, v ktorom bola použitá tiež hrubozrnná malta hnedožltej farby (Štefanovičová 1975, 64). Absenciu kostí vo vnútri skoro 4 m hlbokého valca môžeme vysvetliť premiestnením kostola najsv. Spasiteľa a teda aj cintorína v r. 1221 do podhradia a preto aj nedokončením stavby kamera. Funkciu kostola najsv. Spasiteľa prebral kostol na mieste domu sv. Martina, vedľa ktorého postavili aj nový kamer s vnútorným priemerom 4,2 a vonkajším 7 m (Polia-Vallašek 1991, 133).

Ďalší kamer na území Bratislavy, ktorý mal románsku kruhovú loď, vznikol podľa A. Vallaška (1991, 133) prestavbou vyššie uvedenej rotundy pri kostole sv. Mikuláša začiatkom 14. stor. Loď kamera mala priemer iba o 0,8 m menší ako kamer na Nám. SNP. Súčet doteraz známych románskych kamerov z Bratislavy a jej okolia uzatvára nález kamera z Jaroviec na pravom brehu Dunaja, ktorého vonkajší priemer bol iba 3,7 m a bol funkčný v 13. až 15. stor. (Polia-Vallašek 1991, 75).

Na ostatnom území Slovenska sú stavby románskych kamerov zriedkavým typom sakrálnej architektúry. Dodnes sa zachovali dva kamery v stredoslovenskej banskej oblasti, v Kremnici a Banskej Štiavnici, ktoré sú väčšie (hlavne kamer v Banskej Štiavnici) ako kamer na Nám. SNP (Hoššo 1989b, 257). Existencia románskeho kamera sa predpokladá aj v treťom stredoslovenskom banskom meste, v Banskej Bystrici (Kodoňová-Vallašek 1985, 8). Štvrtou a doteraz poslednou známou stavbou na Slovensku, mimo územia Bratislavy, o ktorej typologickom zaradení k románskym kamerom sa uvažuje, je kaplnka v Bijačovciach (Štruhár 1971, 289).

Výskyt románskych kamerov v stredoslovenskej banskej oblasti, ktorá bola v 13. a 14. stor. intenzívne kolonizovaná nemeckým etnikom a ich kumulácia v priestore Bratislavy, postupne osídľovanej nemeckými hosťami už od 11. stor., verne odzrkadľujú ich pôvod. Podľa počtu známych kamerov je ich materskou oblasťou územie Rakúska, resp. nemeckej podunajskej oblasti (Melzer 1978, Untermann 1989) a tiež územia susediace s týmto regiónom (Merhautová-Livorová 1970, 42).

V tretej stavebnej etape nadzemnú časť románskeho kamera zbúrali a nahradili ju stavbou v gotickom štýle. Okolité terén v čase prestavby, podľa zreteľného rozhrania základového a nadzákladového muriva, bol v nivelete 2,08 až 2,4 m pod terajším povrchom terénu, s miernym stúpaním východným smerom. Románske ossárium slúžilo svojmu účelu aj po prestavbe, prevdepodobne bez výraznejších stavebných úprav. Apsidu a východnú stranu lode položili staviteľia na múry románskeho kamera. Západná časť lode mala samostatné základy, hlboké 0,85 až 1,4 m. Nadzákladové obvodové múry mali sokel, vysoký 0,5 až 0,8 m (podľa sklonu terénu), na vrchu lemovaný profilovanou kamennou rímsou. Loď bola v interiéri dlhá 6,66 a široká 5,58 m a polygonálna (oktogón) apside bola pod viťazným oblúkom široká 3,65 a dlhá 3,25 m. Múry, hrubé 0,95 až 1,1 m, boli zosilnené opornými piliermi. Vstup zo západnej strany mal po stranách kamenné polostlpy s polygonálnymi (oktogón) pätkami. Ako materiál použili pri stavbe sivý lomový vápenec, na nárožiach a ojedinelé aj v líci medzi piliermi tiež opracované kamenné kvádre a na vyrovnávanie riadkov tiež tehly a keramickú krytinu. Pojivom bola hrubozrnná sivá malta. Profilovaná soklová rímsa, nájdené fragmenty z klenbového rebra a profilovaných ostení okien (obr. 4:1, 2, 4), boli vytesané z rovnakého materiálu ako v murive použitý lomový vápenec. Na soklovej rímse a kvádroch sa nachádzalo tiež niekoľko typov kamenárskych značiek. S touto stavebnou etapou súvisí tiež nález blokov murív, ktoré sú niveletou rozhrania základového a nadzákladového muriva a technológiou zhodné s múrmi lode a apsidy.

Múry mohli byť časťou úpravy vstupu do suterénu, ale aj farskej budovy, v ktorej bola umiestnená tiež škola. Gotický kamer na Nám. SNP v Bratislave je svojou pravouhlou dispozíciou výnimočným typom kamerovej stavby na území Slovenska. Jedinou známou analógiou je podobný kamer zo začiatku 15. stor., ktorý postavili v Trenčíne (Paulusová-Gojdič 1977, 14). Častejšie sa s týmto typom kamerov stretávame na území Rakúska

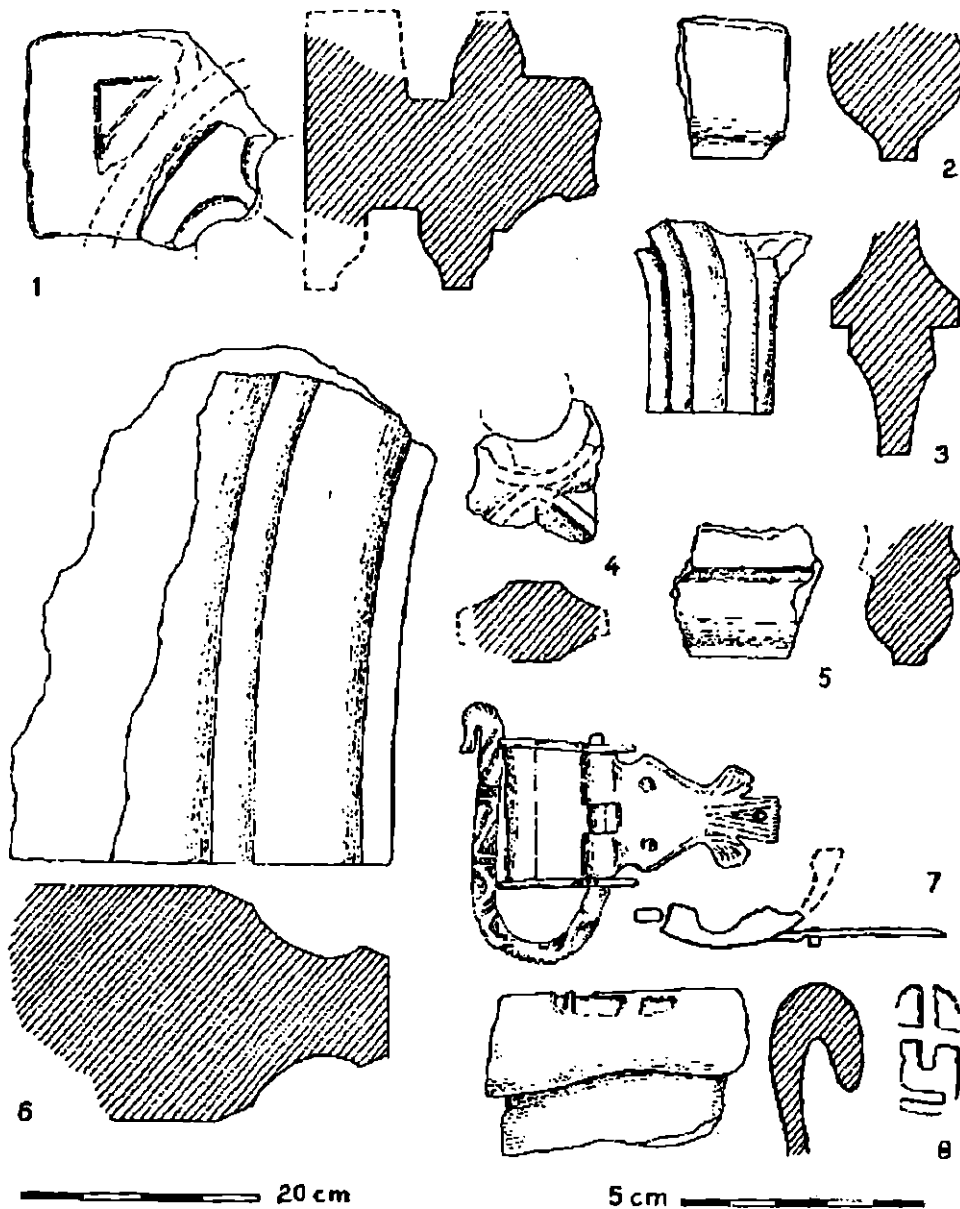
(Melzer-Reichinger 1990, 131, Untermann 1989, 224), kde môžeme uvažovať o priamej nadväznosti na románske centrálne kamery.

Nerovnomerné uloženie základov gotického kamera na staršie románsky múry a voľne do podlažia bolo príčinou statického porušenia múrov a predčasnej asanácie stavby. Sadanie západnej strany lode bolo viditeľné predovšetkým podľa trhlín medzi kamenými článkami ozdobnej rímsy nadzemného sokla. Na mieste asanovanej vznikla štvrtá stavba - gotická cintorínová kaplnka sv. Jakuba, ku ktorej sa pravdepodobne viaže prvá písomná správa (1436) o nej. V štvrtej stavebnej etape dochádza k zvýšeniu terénu pri kaplnke, približne po úroveň ozdobnej soklovej rímsy predchádzajúcej stavby. V pôdoryse táto druhá gotická stavba kopírovala predchádzajúcu, ale bez oporných pilierov. V tejto etape nahradili pôvodné zaklenutie (zastropenie?) románskeho ossária valenou tehlovou klenbou pod celou loďou kaplnky. Skládku kostí vo valcovom ossáriu prekryli tehlovou dlážkou, na ktorej boli naukladané kosti z porušených hrobov počas pochovávaní do zániku aj tejto poslednej štvrtej stavby. Množstvo naukladaných kostí na celej ploche pod loďou a až po korunu klenby boli svedectvom o intenzívnom využívaní cintorína. Vstup do ossária bol po tehlových schodoch, ktoré na bokoch lemovali stenky, murované z lomových kameňov a tehál.

Na klenbe bola maltová dlážka, ktorá prechádzala plynule v jednej rovine do presbytéria. Vo východnej časti presbytéria boli do tejto dlážky mierne zapustené základy menzy z rozlámanej vápencovej platne bielej farby. Pri severozápadnom nároží lode bol spadnutý blok múru z asanácie kaplnky na jar v r. 1529. Na nároží sa zachovalo okrové linkové kvádrovanie na predznačenej ryhe v bielokrémovej exteriérovej omietke. Okrové maľovanie bolo zistené aj na fragmentoch interiérovej omietky, spolu s freskovou výzdobou zelenej a hnedej farby. Klenba mala hruškové rebrá z bieleho vápenca, so súvislým náterom staroružovej farby. Víťazný oblúk, po korekcii ústia apsidy pristavaním bloku múru na severnej strane, zvýraznili ostením s masívnym prežliabnutým rebrom z bieleho vápenca rovnakého zloženia ako klenbové rebrá a kusy platne v základoch menzy (obr. 4:5, 6). Podľa štruktúry tento vápenec bol vyťažný v lome na území Rakúska a do Bratislavy ho dopravili po Dunaji. Takéhoto pôvodu je pravdepodobne aj krémovobiely jemnozrnný vápenec, z ktorého vytesali bohato profilované okenné články (obr. 4:3). Bohato zdobené kamenárske články a fresková výzdoba v interiéri aj v exteriéri, svedčia o honosnosti tejto poslednej stavby.

Integrálnou súčasťou sakrálnych stavieb bol cintorín, resp. cintoríny, viažuce sa k jednotlivým stavebným etapám a horizontom pred postavením najstaršej a po zániku najmladšej stavby. Pomocou stratigrafie hrobov v pomere k murivám a odlišitelným vrstvám v jednotlivých etapách, bolo rozlíšených 6 horizontov pochovávaní. Sterilné podlažie, v hĺbke 5,1 až 5,35 m pod terajším povrchom, pokrývala 0,9 až 1,1 m hrubá kultúrna vrstva s latenskou a ojedinelé aj halštatskou keramikou. Stredoveká kultúrna vrstva, ktorú môžeme spájať s prvým a druhým horizontom pochovávaní, bola rozpoznateľná v hĺbke od 3,5 až 3,7 po 4,1 až 4,35 m. Nad touto vrstvou ležala homogénna sypká zem s veľkým množstvom kostrových zvyškov z porušených hrobov, v ktorej iba v hĺbke 1,6 až 1,9 m bolo možné sledovať nevýraznú spodnú hranicu posledného horizontu pochovávaní po zániku kaplnky v r. 1529. Horná hranica vrstvy tohoto horizontu sa zreteľne odlišovala od cca 0,6 m hrubej povrchovej vrstvy planírovky a parkovej úpravy.

Prvý - najstarší horizont pochovávaní bol identifikovaný na základe nálezů kostrových pozostatkov v interiéri apsidy románskeho kamera, ktoré ležali pod niveletou základovej špáry apsidy. Podľa sekundárnej polohy kostí na severnej strane bol hrob (hroby?) porušený pri stavbe kamera. Hĺbku uloženia kostí a polohu vo vnútri lode rotundy považujeme za potvrdenie pochovávaní na tomto mieste už pred stavbou najstaršej objavenej sakrálnej stavby, už v 11. stor. Najstarší horizont pochovávaní na Nám. SNP dopĺňa mozaiku pohrebísk z predrománskeho obdobia, od konca 9. po 11. stor. Existenciu najstarších z nich dokladajú nálezy hrobov v juhozápadnej časti historického jadra Bratislavy (Štefa-

Obr. 4. Výber nálezov. 1,2,4-3. stavebná etapa, 3,5,6-4. stavebná elapa, 7,8 - 1. tretina 16. ston Foto a kresby J. HcSSo.

novičová 1993, 304). Z 10. a 11. stor. boli v posledných rokoch preskúmané tiež pohrebiská z východnej polovice historického jadra v priestore Hlavného nám. (Lesák 1991, 144) a tiež na mieste bývalej Františkánskej záhrady (Uršulínska ul), ktorá je vzdialená iba niekoľko desiatok metrov od Nám. SNP (výskum B. Lesáka v r. 1995).

Druhý horizont pochovávaní tvorí cintorín pri rotundě. Kostrové pozostatky z 34 pochovaných na pomerne malej ploche pri severnej a severovýchodnej strane sakrálnej stavby, v hĺbke 3,89 až 4,24 m, ležali na rozhraní stredovekej a pravekej kultúrnej vrstvy.

Päť hrobov malo jamu zahĺbenú do pravekej kultúrnej vrstvy, so zaoblenými rohmi a bez zistenia dodatočnej úpravy.

Hroby boli orientované v smere ZJZ—VSV, iba výnimočne s odchýlkou v smere Z - V a JZ-SV. Medzi pochovanými tvorili deti skoro tretinu. Ruky mali pochovaní bez výnimky položené voľne pri tele. Hrobovú výbavu dokumentujú iba jeden príklad vloženia železného nožika s tŕňovou rukoväťou a v inom prípade železnej jednodielnej okrúhlej pracky, v oboch prípadoch dospelých zosnulých. Takýto spôsob pochovávaní a hrobová výbava sú známe z tohoto, ale i zo staršieho, resp. mladšieho obdobia, aj na iných lokalitách (Hoššo 1989b, 270, Krumphanzlová 1974, 70n). Chudobnú hrobovú výbavu môžeme považovať za výsledok vysokého stupňa christianizácie a môže odzrkadľovať tiež začiatky prílevu majetných nemeckých hostí do tejto lokality. Chýbanie bohatej hrobovej výbavy nie je pre toto obdobie prejavom nízkeho sociálneho postavenia (Chropovský 1972, 198).

V treťom horizonte pochovávaní pri románskom karneri boli odokryté kostrové pozostatky až 63 pochovaných, na rovnako malej ploche ako v predchádzajúcom období, v hĺbke 3,09 až 3,97 m. Veľké množstvo pochovaných na malej ploche svedčí nielen o veľkej intenzite pochovávaní, ale aj o relatívne dlhom trvaní tohoto horizontu. Relatívne veľký výškový rozdiel medzi najhlbším a najplytším hrobom môžeme vysvetliť postupným zvyšovaním terénu. Hroby boli orientované tak ako v staršom horizonte, iba odchýlka v smere JZ-SV sa vyskytovala častejšie - viac ako v štvrtine prípadov. Iba na východnej strane pri apside ležali dva hroby v obrátenej orientácii, v smere SZ-JV a JVJ-SZS. Vo vekovom zložení pochovaných tvorili deti až 43 %, z toho dvakrát bolo nemluvňa vložené do hrobu dospelého. Ruky mali pochovaní položené voľne pri tele a iba v niekoľkých prípadoch zložené do lona, preložené cez brucho a raz na prsiach. V jednom prípade sa pri kostre zachovali zvyšky zotleného dreva, pravdepodobne rakvy. Hrobová výbava bola nájdená iba pri troch pochovaných. Jeden z nich mal pri tele položený železný nožik a jednu bronzovú a dve železné jednodielne okrúhle pracky. Po jednej železnej pracke tohoto typu mali aj ďalší dvaja pochovaní. V porovnaní k druhému bol tretí horizont čiastočne odlišný v orientácii hrobov a hlavne v uložení rúk pochovaných. V odlišnostiach sa odzrkadľuje už začiatok bežného tzv. lúčovitého orientovania hrobov, resp. ukladania rúk na telo zosnulých, čo bolo charakteristické pre obdobie vrcholného stredoveku a novoveku (Hoššo 1975, 150, 152, 1989b 272).

Štvrtý horizont pochovávaní - cintorín pri prvom gotickom karneri, je zastúpený iba 12 hrobmi na ploche pri severnej a severovýchodnej strane karnera. Malý počet hrobov tohoto horizontu je potvrdením krátkeho trvania, predčasne staticky poškodenej stavby. V orientácii hrobov je dominantný smer ZJZ-VSV a iba dva hroby pri východnej strane apsidy boli orientované JZJ-SVS. Vo vekovej štruktúre štvrtinu tvorili deti. Ruky voľne položené pri tele mala iba tretina pochovaných a prevládala poloha rúk preložením cez brucho. V hroboch boli nájdené iba dve železné okrúhle jednodielne pracky, svedčiace o prežívaní tohoto typu spínadla, tak ako to pozorujeme na celom území Slovenska (Hoššo 1989b, 270), aj v priestore Bratislavy. V tomto horizonte bol nájdený tiež jediný obol vložený do úst pochovaného - parvus Žigmunda Luxemburského (1387-1437), čo je pomerne zriedkavý, aj keď nie výnimočný jav tiež na iných lokalitách (Hoššo 1975, 155, Ruttkay 1992, 103). Nález mince pomerne presne datuje tretiu stavebnú etapu od konca 14. po prvú tretinu 15. stor., čomu zodpovedá tiež, v porovnaní k staršiemu horizontu pochovávaní, výrazná zmena v ukladaní rúk pochovaných.

V piatom horizonte pochovávaní, na cintoríne pri druhej gotickej stavbe, bolo odokrytých spolu 45 hrobov na severnej, severovýchodnej a západnej strane pri karneri, v hĺbke 1,97 až 2,76 m. V orientácii hrobov úplne prevládal smer ZJZ-VSV, iba tri hroby pri východnej strane presbytéria boli orientované v smere SZS-JVJ a tri hroby na západ od lode v smere JZJ-SVS. Vo vekovom zložení pochovaných tvorili deti iba 9 %. Ruky voľne položené pri tele mali iba traja pochovaní a úplne prevládalo položenie rúk cez brucho a na prsia. Až štvrtina pochovaných mala lakty rúk rozťahnuté od tela, čo svedčí o pochovaní

bez vloženia do rakvy, ktorej zvyšky boli v tomto horizonte nájdené iba v jednom prípade. Neskorostredovekému horizontu bola adekvátna aj chudobná hrobová výbava pochovaných. Iba jednému pochovanému vložili do hrobu ruženec, z ktorého sa zachovalo niekoľko korálok, podľa zvyku zaužívaného od konca stredoveku.

Šiesty horizont cintorína, ktorý je ohraničený rokmi 1529 a 1747, sa rozprestiera plochou okrem exteriérovej časti aj nad múrmi a interiérom zaniknutej kaplnky. V hĺbke iba 0,86 až 1,76 m bolo preskúmaných 26 hrobov. Hroby boli orientované v smere ZJZ-VSV a JZ-SV, iba dva hroby mali orientáciu V-Z a VSV-ZSZ. Podobne ako v predchádzajúcom horizonte mali deti malé zastúpenie, iba 11 %. S predošlým horizontom bolo porovnateľné tiež uloženie rúk, prevládajúcim spôsobom preloženia cez brucho alebo skrížením na prsiach spôsobom, ktorý bol charakteristický pre koniec stredoveku a začiatok novoveku (Hoššo 1989b, 272). Pri väčšine kostier sa zachovali zvyšky rakiev, čo je odzrkadlením spôsobu pochovávaní aj možnosťou zachovania pomerne krátkou dobou uloženia v zemi. V troch hroboch mali pochovaní vložený ruženec, raz aj s bronzovým odlievaným medailónikom, v dvoch hroboch sa zachovali tiež zvyšky tkaniny odevu, dve skorodované mince a zvyšky čepca, t. j. materiál bežný pre 16. a 17. stor. aj na iných lokalitách zo Slovenska (Hoššo 1989b, 276, Slivka 1982, 392).

Z ostatných nálezov, ktoré priniesol výskum kaplnky sv. Jakuba, je potrebné upozorniť na materiál zo zánikového horizontu - začiatku 16. stor. Najpočetnejšia bola kuchynská a stolová keramika s charakteristickými morfológickými a technologickými znakmi na území Bratislavy od konca 15. po koniec prvej tretiny 16. stor. (obr. 4:8). Z tohto obdobia pochádza aj nález bronzovej bohato zdobenej pracky (obr. 4:7), ktorej viacmenej identickú pracku našli pri archeologickom výskume hradu Kôszegu a I. Holí (1992, 65) ju datuje na koniec 15. až začiatok 16. stor.

Na záver konštatujeme, že archeologickým výskumom na Nám. SNP, pod gotickou kaplnkou sv. Jakuba, bola odokrytá najstaršia stredoveká sakrálna stavba na území mesta. Rotundu s kruhovou loďou a pravdepodobne s polkruhovou apsidou, postavili okolo r. 1100, resp. už koncom 11. stor. na mieste staršieho pohrebiska. Je pravdepodobné, že rotunda mala patrocínium sv. Vavrinca, ktoré prešlo po jej zbúraní na novopostavený farský kostol, ktorého trojloдие odokryli vr. 1935. Rozmery nového kostola svedčia o výraznom demografickom náraste osady, pravdepodobne príchodom nemeckých hostí z územia Rakúska. O napojení osady na rakúsky priestor svedčí stavba, doteraz najúplnejšie zachovaného románskeho kamera na území Bratislavy, ktorý postavili (podľa nálezu razby na staršej dlážke) začiatkom 13. stor., resp. okolo r. 1200. Takéto datovanie kamera zároveň koriguje V. Menclom predpokladaný dátum staršej stavebnej fázy trojloďového kostola začiatkom 14. stor. Stavbu nového farského kostola musíme datovať pred románsky kameer, t. j. pred r. 1200.

O intenzívnom osídlení tohoto priestoru v 13. a 14. stor. svedčí výrazné narastanie terénu, ktoré potvrdil aj V. Mencl (1935, 457) výrazným výškovým rozdielom medzi dlážkami z dvoch stavebných etáp trojloďového kostola sv. Vavrinca. Honosná stavba farského kostola svedčí o ľudnatej a ekonomicky prosperujúcej osade. Význam osady zväzňuje tiež fakt, že okolo r. 1400 prestavali v modernom - gotickom - štýle pôvodný románsky kameer, s využitím bohato zdobených architektonických článkov. Honosnú architektonickú výbavu mala aj stavba, ktorú postavili okolo prelomu prvej a druhej tretiny 15. stor., keď starší gotický kameer museli pre statické poruchy zbúrať. Až po zbúraní tejto stavby, na jar r. 1529, dochádza k útlmu využívania tohoto priestoru, hoci až do r. 1747 slúžil v obmedzenej miere ako cintorín.

Z uvedeného vyplýva, že medzi prímestskými osadami, resp. osadami, ktorých územie sa nachádzalo v priestore stredovekého mesta pred jeho konštituovaním, mala osada Sv. Vavrinca mimoriadny význam. Prúd nemeckých a románskych hostí, ktorý smeroval do priestoru Bratislavy a M. Stieberová (1987, 217) ho lokalizuje do východnej časti historického jadra, mal cieľovú stanicu v osade Sv. Vavrinca. Je pravdepodobné, že sakrálna

stavby nestáli na okraji osady a táto svojou západnou časťou sa rozprestierala aj na ploche, ktorú neskôr zabrali do prstenca mestských hradieb. Okrem osady Sv. Vavrinca zanikli alebo prestali byť samostatnými právnymi jednotkami osady Széplak, Sv. Ondreja, Sv. Michala a Sv. Mikuláša. V prípade osady Sv. Vavrinca sú veľkolepé prestavby farského kostola a cintorínovej kaplnky v 15. stor., svedčiace o bohatstve a štedrosti početných farníkov, čo môžeme iba ťažko dať do súladu s kráľovským nariadením z r. 1336, podľa ktorého si prímestské osady nevolili richtára a túto právomoc vykonával len bratislavský richtár (Jankovič 1987, 213). Je isté, že osada Sv. Vavrinca si zachovávala napriek administratívnym nariadeniam jedno z kľúčových postavení v bratislavskom priestore až do doby vynútenej asanácie jej dominantných stavieb pred nebezpečenstvom tureckého polmesiaca.

Literatúra

- BEL, M. 1984: Bratislava Mateja Bela. Bratislava.
- BODOR, I. 1977: Hidegség R. K. Templomának építéstörténete. In: Magyar muemlékvédelem 1973-1974. Budapest.
- ČAPLOVIČ, D. 1995: Počiatky stredovekého mesta na území Slovenska. In: Archaeologia historica (ďalej AH) 20. Brno-Čelákovice, s. 247-266.
- ENTZ, G. 1976: Geschichte Baukunst in Ungarn. Budapest
- FIALA, A. 1992: Najstarší zvon v Bratislave. Pamiatky a múzeá č. 2. Bratislava, s. 44.
- FURYOVÁ, K. 1982: K začiatkom stredovekého staviteľstva na Slovensku vo svetle archeologických výskumov. In: Zborník SNM, História 22. Bratislava, s. 91-103.
- GERVERS-MOLNÁR, V. 1972: A kozépkori Magyarországi rotundái. Budapest
- HOLL, I. 1992: Közégség vára a középkorban. Budapest
- HOŠŠO, J. 1975: Kostolné cintoríny v Liptovskej Mare a Liptovskej Sielnici. In: Vlastivedný zborník Liptov 3. Martin, s. 121-166.
- HOŠŠO, J. 1989a: Archäologische Erforschung der spätromanischen Kirche in Kremnické Bane. In: Zborník FFUK, Musica 22. Bratislava, s. 177-197.
- HOŠŠO, J. 1989b: Výsledky historicko-archeologického výskumu mestského hradu v Kremnici. In: Zborník FFUK, Historica 39-40. Bratislava, s. 249-294.
- HUDECOVÁ, Y. 1995: Románska rotunda v Badane. In: Pamiatky a múzeá č. 1, s. 40-41.
- CHROPOVSKÝ, B. 1972: Príspevok k problematike cirkevnej architektúry a počiatkom kresťanstva na Slovensku. In: Monumentorum tutela 8. Bratislava, s. 173-208.
- JANKOVIČ, V. 1987: Vznik mesto Bratislavy. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava, s. 173-208.
- KOSTKA, J. 1976: Klariský kostol v Bratislave. Bratislava.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z. 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.-11. věku v Cechách. Památky archeologické 45, s. 34-110.
- LESÁK, B. 1991: Záchraný archeologický výskum v historickom jadre Bratislavy. Vlastivedný časopis 40, č. 3, s. 143-147.
- MERHAUTOVÁ, A. 1971: Rané stredoveká architektura v Čechách. Praha.
- MERHAUTOVÁ, A. 1974: Romanische Kunst in Polen, der Tschechoslowakei, Ungarn, Rumänien, Jugoslawien. Praha.
- MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ, A. 1970: Einfache mitteleuropäische Rundkirchen. Praha.
- MERHAUTOVÁ, A.-TREŠTÍK, D. 1983: Románske umění v Čechách a na Moravě. Praha.
- MELZER, G. 1979: Die Ausgrabung des verschollenen Karners in Eggenburg, NÖ. In: Fundberichte aus Österreich 17, 1978. Wien, s. 141-153.
- MELZER, G.-REICHINGER, E. 1990: Die mittelalterliche Kirche Maria Himmelfahrt in Winzendorf, VB Wiener Neustadt, NÖ. In: Archaeologia austriaca 74, s. 131-236.
- MENCL, V. 1935: Výkop farného kostola sv. Vavrinca v Bratislave. In: Bratislava 9, s. 465-467.
- ORTVAY, T. 1903: Geschichte der Stadt Preßburg II B, 4. Abt Pozsony.
- PAULUSOVÁ, S.-GOJDIČ, I. 1977: Kärner sv. Michala v Trenčine. In: Pamiatky a príroda, č. 3, s. 12-14.
- POLLA, B. 1984: Košicko-Krasnianska rotunda. In: AH 9. Brno, s. 181-192.
- POLLA, B.-VALLAŠEK, A. 1991: Archeologická topografia Bratislavy. Bratislava.
- RUTTKAY, A. 1992: Novoveká fáza cintorína na „Kostolci“ pri Dučovom. In: Slovenská numizmatika 12, s. 91-120.
- SLIVKA, M. 1982: Výsledky výskumu kostola v Chrásti nad Hornádom, okr. Sp. Nová Ves. In: AH 7. Brno, s. 385-413.
- SLIVKA, M.-JAVORSKÝ, F. 1984: Výsledky archeologického výskumu na lokalite Poprad-Stojany. In: AH 9. Brno, s. 193-214.

- PRESSBURGER ZEITUNG: Die Grundmauer der St.-Lorenz-Kirche angefangen. Neue Pressburger Zeitung 30. 8. 1935.
- STIEBEROVÁ, M. 1987: Predpoklady vzniku bratislavských predmestí. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava, s. 211-219.
- STIEBEROVÁ, M. 1993: Patrociniá a sídliskový vývoj Bratislavy. In: Počiatky stredovekých miest. Trenčianske Teplice, v tlači.
- STRUHÁR, A. 1971: Geometrická analýza klenieb stredovekej architektúry na Slovensku. In: Monumentorum tutela 7. Bratislava, s. 237-290.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 1975: Bratislavský hrad v 9.-12. storočí. Bratislava.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 1993: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava.
- UNTERMANN, M. 1989: Der Zentralbau im Mittelalter. Form - Funktion - Verbreitung. Darmstadt.
- VALLAŠEK, A. 1991: Neznáma sakrálna stavba pod bratislavským hradom. Vlastivedný časopis 30, č. 3, s. 140-142.
- WALICKI, M. 1971: Sztuka polska przedromanska i romanska do schyłku XIII wieku. Tom 1. Warszawa.
- ZAKLA. 1974: Archeológia Małopolski wczesnosredniowiecznej. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Zusammenfassung

Die archäologische Erforschung der vorromanischen Rotunde und des Karners in der untergegangenen Siedlung des Hl. Vavrinec/Laurenz in Bratislava

Auf dem Platz des Slowakischen Nationalaufstandes wurde eine archäologische Grabung zur Rettung der Friedhofskapelle des Hl. Jakobus durchgeführt. Die Kapelle, die bei der Kirche des Hl. Laurenz in einer gleichnamigen Siedlung stand, wurde zum ersten Mal im Jahre 1436 schriftlich erwähnt. Da die beiden Sakralbauten eng vor den Stadtmauern angelegt waren, wurden sie im Jahre 1429 wegen der drohenden Türkengefahr niedergerissen.

Während der archäologischen Erforschung wurden Reste von vier hintereinander entstandenen Bauten gefunden. Der älteste war die Rotunde, die gegen 1100 auf dem Platz einer älteren Begräbnisstätte gebaut und nach dem Aufbau einer neuen Pfarrkirche wieder niedergerissen wurde. Auf derselben Stelle wie die Rotunde wurde am Anfang des 13. Jahrhunderts ein romanischer Karner mit einer Halbkreisapsis erbaut. Gegen 1400 wurde auch der oberirdische Teil des romanischen Karners abgerissen und durch eine gotische Kapelle ersetzt, die aus einer viereckigen Kapelle und einer polygonalen Apsis. aus Rippengewölbe und Stützsäulen Unvollkommenheit mußte die gotische Kapelle schon in der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts niedergerissen und neu gebaut werden, die den Grundriß der älteren kopierte, doch ohne die Stützsäulen. Das romanische Gewölbe des Ossarium wurde hinuntergestürzt und ersetzt durch ein Ziegeltonnengewölbe unter dem ganzen Schiff, mit einem neuen Eingang aus der Nordseite. Von der Pracht diesen letzten Bauetappe zeugen auch die Scherbenfunde der Außenverzierung, die Fresken im Interiér und die reich profilierten Fensterteile und Rippengewölben aus kreideweißen Kalkstein österreichischer Herkunft.

Bei der Erforschung wurden auch 180 Gräber aufgedeckt. In dem ältesten Horizont der Grabstätte vor dem Bau der vorromanischen Rotunde lagen Skelettreste in der Tiefe von 430 cm. Das am tiefsten gelegte Grab, das auch nach dem Verfall der Kapelle im Jahre 1529 bis zum Jahre 1747 funktionell war, lag nur 90 cm unter der Erdoberfläche.

Die Ergebnisse der Erforschung von den vier Bauetappen der Kapelle des Hl. Jakobus und vom Begraben bei ihr brachten ein neues Bild über die Besiedlung Bratislavas vor der Verleihung der Stadtrechte 1291. Die abgedeckte Rotunde war wahrscheinlich die ursprüngliche Pfarrkirche, in welcher Umgebung sich deutsche Kolonisten ansiedelten und dank welchen bei ihr eine große und reiche Siedlung entstand, deren Bedeutung mit der sich bildenden Stadt vergleichbar war.

Abbildungen:

1. Archäologische Grabung der St. Jakobs-Kapelle.
2. Lageplan der Friedhofskapelle des heiligen Jakobs und der St. Laurentius-Kirche auf dem Platz des Slowakischen Nationalaufstandes in Bratislava.
3. Grundriß und Profile der 1. bis 4. Bauetappe der St. Jakobs-Kapelle.
4. Auswahl der Funde: 1,2,4 - dritte Bauphase, 3,5,6 - vierte Bauphase, 7,8 - erstes Drittel des 16. Jhs.

